

A botanikai gyermekjátékok növényei. Etnobotanikai áttekintés

DÉNES ANDREA

Janus Pannonius Múzeum, Természettörténeti Osztály
7621 Pécs, Káptalan utca 5.
e-mail: denesandreajpm@gmail.com

Rezümé: Archív adatokból mai online adatgyűjtéssel kiegészítve összesítettem a gyermekjátékokhoz hagyományosan felhasznált vad- és kultúrnövényeket. A források közel 100 növényfajt említene, amit játékként, változtatás nélkül használtak vagy a tárgykészítő játékok alapanyaga volt. A tanulmányban a növényfajok listája és az azokhoz köthető játékok felsorolása vagy rövid bemutatása szerepel. A legkorábbi feldolgozott forrás 1905-ből származik, a mai adatgyűjtés során pedig főként a ma élő felnőttek gyerekkorának nagyjából 35-50 évvel ezelőtti játékait sikerült megismerni.

Kulcsszavak: hagyományos növényhasználat, népi növényhasználat, játékok, növényekkel, növényekből készített játék

Plants for botanical children's toys and games. An ethnobotanical overview.

Summary: Wild and cultivated plants traditionally used for children's toys are summarised based on archive data and additional current online data surveying. The resources mention nearly 100 plant species that were either used for playing without any modification or as raw material when playing with the aim of making artefacts. The study includes an inventory of the plants, with a list or brief introduction of the toys or games related to each of them. The earliest resource used dates back to 1905, while the current data survey helped reveal information on the toys used 30-50 years ago during the childhood of today's adults.

Keywords: traditional plant usage, folk plant usage, games with plants, toys made from plants.

Bevezető

Botanikai játékoknak is nevezték azokat a gyermekjátékokat, melyekhez egy-egy növényfaj valamely részét használták fel egykor, vagy akár nagy ritkán még napjainkban is. Hatalmas boldogság egy kicsi gyereknek elfújni a pitypang bóbítáját, és nézni, hogyan repülnek az apró termések. A növényhasználat néha csak ilyen egyszerű módon történt, de talán még fontosabb az, hogy egy-egy növényi rész a gyermekek tárgykészítő játékaiknak elengedhetetlen alapanyaga is volt. A szükséges növény megkeresése, a játék megalkotása, és aztán az azzal való játszás is a játék része volt, de valójában ez mindig többet jelentett, mint csak szórakozás. Ha csak botanikai szempontból nézzük, akkor természet-, táj- és fajismeretben mindenképp gyarapodott a gyerekek tudása és a készségeik, ami nem kevésbé fontos. Az egykori élet szinte minden területén jelen volt ugyanis a mára szinte teljesen elfelejtett sokszínű növényhasználat. Jelen munkában a játékokhoz felhasznált fajokat összesítve gyűjtöttem az egykori és mai botanikai gyermekjátékokat.

Előzmények

Az elmúlt évtizedben főként a szerteágazó irodalmi forrásokból igyekeztünk a botanikai szempontokat előtérbe helyezve összesíteni a régi növényhasználat adatait. A mai emlékezet és a ritkán fennmaradt mai használat ismereteinek gyűjtésével is sok esetben sikerült kiegészíteni a múltbeli gyakorlatból lejegyzett adatokat. Gyűjtöttük a táplálékként, fűszerként, vagy gyerekcsemegeként ismert vadnövényekre vonatkozó elfelejtett, régi tudást (vö. DÉNES et al. 2012, 2013, SVANBERG et al. 2012.). A vadnövényi táplálékok visszatérése a mai táplálkozásba néhány faj esetében megkezdődött, egészen a piacokig és a csúcsgasztronómiáig is eljutott, de emellett is kuriózum maradt (DÉNES 2017, 2018a,b). A ház körüli és a háztartási munkákat meglepően sok, közel 150 növényfaj segítette a múltban, és még legalább 40 fajt lehet összesíteni seprűkötésre (DÉNES 2021). Ezek közül napjaink használatában már szinte semmi nincs. A népi növényhasználat tekintetében a legteljesebb a gyógynövények ismerete. Régóta és alaposan kutatott terület (vö. BABULKA 2013, PAPP 2013), melynek eredményként a gyógynövényhasználat törvényileg is szabályozva, modern fitoterápiai kutatásokkal is megerősítve fokozatosan visszatért az életünkbe.

A növényekhez kapcsolódó gyermekjátékok közé több szerző a gyerekek által játékból is rágcsált „gyerekcsemegek” gyűjtögetését, a növények kóstolgatását is besorolja (vö. BÁRKÁNYI 1992, JANEK 1995, KRISTON VIZI 1989). A régi adatközlők is megemlítik vagy utalnak rá, hogy játékból indultak el egy-egy csemegeért: „Menjünk gobolyicskázni!” (LENGYEL 1982: 12.), vagyis csemegebarabolyt csemegezni. „Amikor rá gondolok a barabolyásásra, visszavarázsol a szép gyermekkorba és megeleveníti előttem gyermekkori szép játszótereimet.” (ISTVÁN 1995: 313–314.) A korábbi kutatások eredményeként 80 fajt, mint gyerekcsemeget, csak rágcsált vagy tényleg ehető csemeget már biztosan sikerült összesíteni (vö. DÉNES et al. 2013., DÉNES 2023a).

A botanikai gyermekjátékokra a mai adatgyűjtés és az online tér figyelése alapján elmondható, hogy sok ma élő felnőtt örömmel emlékszik vissza egy-egy növényhez kapcsolódó játékára. Ugyanakkor sajnálják, hogy a mai gyerekek számára igen kevésbé ismertek ezek a játékok és maga a sikeres alkotás folyamata, öröme is.

Anyag és módszer

A tanulmány 35 néprajzi- és etnobotanikai irodalmi forrás feldolgozásával készült, valamint sikerült kiegészíteni az adatokat a mai felnőttek visszaemlékezésével gyerekkori játékaikra online és személyes gyűjtés segítségével. Az irodalmi feldolgozás elsősorban Magyarország jelenlegi területére fókuszált, de a feldolgozott források és a mai adatközlők kapcsán a történelmi Magyarország területét is érinti. A mai adatgyűjtés során 60 fő írta le vagy mondta el gyerekkori emlékeit. Ezen felül az online tér figyelése is kiegészítette adatokkal a témát. Egy-egy régi fotó (jelen esetben növény vagy egykori játék fotója) vagy cikk esetében a közösségi oldalakon hozzászólásokban szívesen mondják el múltbeli vagy mai élményeiket az emberek. Az adatok összesítése során figyelembe vettem minden adatot, amit legalább egyszer említettek a források vagy az adatközlők. Az egyes fajok használatának gyakoriságát, táji elterjedését, a játékok elkészítésére és felhasználásra vonatkozó részleteket jelen keretek között nem volt lehetőség megjeleníteni, a hivatkozott forrásokban viszont a legtöbb esetben mindezek megtalálhatók.

A taxonnevek a WFO Plant List (<https://wfoplantlist.org/>) nomenklatúráját, illetve az Új Magyar Fűvészkönyv (KIRÁLY szerk. 2009) elnevezéseit követik. Rövidítések: ex litt.: írásban küldött közlés; ined. 2023: 2023 évi saját adatgyűjtés közöletlen adatai.

Botanikai játékokban felhasznált növényfajok és játékok

A régi gyermekjátékok ismereteinek gyűjtésével elsősorban a néprajztudomány keretein belül többen is foglalkoztak, köztük a növényeket használó játékokat is számos gyűjtő, sokszor teljes részletességgel bemutatja vagy elemzi (vö. LÁZÁR – NIEDERMÜLLER 1990, CSÁSZI 2001, KERÉNYI 1951, PÉCSI-né ÁCS 1978, CSETE 1957, SZABÓ 1995, SIMON-HEGEDŰS – SIMON 2016, KRISTON VIZI 1989, 1996, NAGY 1995, GAZDA 1980, JANEK 1995).

A feldolgozott források közül a legkorábbi munka 1905-ben jelent meg. Hathalmi Gabnai Ferenc ebben a budapesti gyerekek növényes játékait gyűjtötte össze, míg a csongrádi tanyavilágból nem sokkal későbből, 1910-es és 30-as évekbeli gyűjtésekből Bárkányi Ildikó (1992) közöl botanikai játékokat. A leggazdagabb forrásanyagok Lábadiné Kedves Klára (1984) drávaszögi gyűjtései, Nagy Rózsa 1942-ben megjelent nagyvátyi anyaga, József Dezső 1943-as nyikómenti gyűjtése. Sándor Mihályné 1962-ben Berettyóújfalu gazdag, változatos kórójátékait mutatja be. Balogh Sándorné Horváth Rozáli (1993) a növényekből készülő ékszereket elemzi.

A gyerekek „... a növények virágát, termését, levelet, szárát eredeti találékonysággal illesztik bele játékvilágukba, s használják fel játékszeranyagul” (N. BARTHA 1937: 470.). A legegyszerűbb játékokban nem alkottak semmit a növényből, csak önmagában a növényi részt használták. Ijesztgettek csipős csalánnal, bogáncssal dobálóztak, papsajtból „főztek”. A „szeret, nem szeret”, „élek-e, halok-e”, „kapok-e verést otthon” kiszámolók, miközben levelet, szirmokat tépnek le sorban, több növényfajjal is ismertek. Fűzfaágakat virágzásakor megrázni és csak állni a hulló, aranyló virág

porban, pitypangbóbbitát elfújni, juhartermést egy nagy marokkal feldobni és nézni, ahogy pörögve esnek lefelé, örömet okozó játékok voltak kicsiknek és nagyobbaknak egyaránt. Arcot pirosítani pipacsszirommal, rúzsozni lila faeperrel, körmöt lakkozni a japánakác csillogó nedvű termésével és sok mással is, már inkább a mai felnőttek gyerekkorának találmányai. A fiúk háborús játékaiban jól durrant a tűzbe dobott bükkmakk, a mai felnőttek pedig régen hóbogyótermés földhöz vágásával „petárdáztak”. A csattanó maszlag tüskés termése sündisznó volt, a vadgesztenye magja szappan a babáknak és még igaziból habzott is. A lovacsázáshoz a „vessző-paripa” lehetett akár egy virágos napraforgó vagy egy bugás nád is. Apró alakítással a makk-kupacs „pipává”, a falevelek szorosan összetekerve „cigarettává” alakultak.

A legjobb „építőkocka” a kukoricacsutka volt, a legjobb „legó” pedig a bogáncs. Szinte mindent össze lehetett belőle rakni: a lányok bútorokat, eszközöket a babáknak, a fiúk buzogányt, rangjelzést a katonásdihoz. A csutkababához és a csutkaökrökhöz csak kis csutkaalakítás kellett, és máris készen álltak a játékra. A tárgykészítő játékokban az alkotások többsége persze komolyabb munkával, nagy ügyességgel készült. A hangadó játékok (síp, duda, hegedű, zúgattyú), a pörgettyűk több faj anyagából, kórköböl, vesszőkből is készülhettek. A szerepjátékokhoz kicsiben elkészítették a felnőttek tárgyait, eszközeit növényekből, akár élethűen, akár csak a szerepre alkalmas, egyszerű formában: babák, haszonállatok, bútorok, eszközök, ékszerek és persze játékgyerekek, mint a vízipuska, íj, parittyá, suhintó születtek növényi anyagokból.

1. Kép: Csutkafogó

A kocsi egy lukas, kopott, kerek bádóg edény, egyik füléhez van befogva a két fehér kukoricacsutkából készített magyar ökör, jármük bodzafa és drót, a tézsla ugyan-csak vessző. Szarvuk vastag alumínium drótból van hajtogatva. A kocsi gyanánt szolgáló edény másik füléhez drót segítségével van felerősítve a két lógóra kötött svájci marha, melyek piros színű kukoricacsutkából vannak, szarvuk vékonyabb alumínium drótból. Fél Edit és Hofer Tamás gyűjtése, 1954, Átány. Néprajzi Múzeum, Szokás- és játékgyűjtemény, Lsz: NM 54.80.96.1, Fotó: Nagymarosy Ádám.

Közel 100 faj, nagyjából fele-fele arányban kultúr- és vadnövény ismert a források-

ból a botanikai játékokhoz. Bár objektív statisztikára nincs lehetőség, de a fajok és a belőlük készült játékok gyakoribb említése alapján a kukoricához, a nádhoz és a pitypanghoz kötődő játékok az első helyeken szerepelnek. Fából, vesszőből készült játékok sokasága is ismert, de nem mindig tudható, mely fafaj vagy cserje anyagát használták. Gyakori azonban a fűzfa, a mogoró és a bodza említése, illetve az azokból készült játék. Mérgező faj is felmerül párszor. Enyhén mérgező fajok kóstolgatása (vö. DÉNES 2023b), súlyosan mérgező fajok, mint a csattanó maszlag vagy a foltos bürök pedig alapanyag lehetett a játékokhoz. A játékok megragasztásához szintén növényi anyag, csiriz vagy macskaméz is lehetett a ragasztó (NAGY 1942: 297.). Érdekes játékszokást jegyzett le Takács Dezső (1941–44): a fiatalok fenyőtobozt és fenyőgyantát gyűjtöttek, mindenszentek estéjén pedig a tetetőben magasba dobálták a meggyűjtött és gyantától jól égő fenyőtobozokat, míg a felnőttek rájuk nem szóltak.

Az irodalmi adatokban szereplő korai játékok részben megtalálhatók a mai felnőttek egykori játékai között is, tehát a legkedveltebbek átöröklődtek nemzedékeken keresztül, és még úgy 35–50 éve is sok gyerek készített például fűzfasipot vagy szárhegedűt, „háborúzott” mogoróból készült íjjal, nádból nyílvezzővel, vesszősuhintóval vagy éppen útifű-virágzat lövedékkel. A bogáncsból nem csak 1910-ben készült bababútor, hanem a mai nagymamák gyerekkorában is. A juhar-kakastaréj, a papsajt, a pipacsbaba, a szittyóból fonott békaszék, a pásztortáska-csörgő, toronyépítés csutkából, a „szeret, nem szeret” kiszámolós növények és még jó pár növényfelhasználás, ha nem is általánosan, de ismert volt a mai felnőttek gyerekkorában is.

2. Kép:
Csuhebaba és készítője napjainkban. Fotó: Horváth Veronika

Az is kiderül az adatokból, hogy a gyerekek természetismerete a mainál lényegesen nagyobb volt, és minden bizonnyal az idő során egyre fogyott ez a fajta tudás, ahogy a modern játékokhoz egyre többen hozzájutottak. Még, ha nem is tudták a növény nevét, azzal tisztában voltak, hogy hogyan viselkedik, mit és mikor lehet belőle készíteni. Például, hogy a füvek kalásza felmászik a ruha ujjában nyakig, a gólyaorr csőre, a bürök vagy a pitypang szára vízben vagy éppen kiszáradva bepöndörödik, hogy melyik fű kalásza vagy melyik termés, virágzat akad, ragad. Hogy mely játékok „mentek ki a divatból” viszonylag korábban, azt jelen adatok alapján nem lehet megmondani, újdonság azonban felfedezhető a mai felnőttek emlékei alapján. A korai adatokban nem szereplő, tehát újabbnak tekinthető mindenképp a lányok szépítkező játékaiban több körömlakknak és rúzsnaak alkalmas növény megjelenése, valamint az újabban ültetett, városi egzotikus fafajok terméseinek, magjainak használata alapanyagként.

Az alábbiakban a játékokhoz használt fajok listája a tudományos nevek szerint betűrendben, és a fajokhoz köthető játékok szerepelnek.

A játékokhoz használt növényfajok listája és az egyes fajokhoz köthető játékok

Acer spp./ juharfajok: A szárnyas zöld termését felhasítva az ornyeregre ragasztották, ez volt a kakasorr játék. A terméseket feldobták, propellerként hullott lefelé. A zöld termés gyerekcsemege. (*HATHALMI GAB-NAY* 1905: 299., *DÉNES* et al 2013., ined. 2023)

Aesculus hippocastanum L / vadgesztenye: A termésburokból „pipa”, mérlegserpenyő, a magból állatkák lettek gyufaszállábakkal. Leveleit kicifrázták úgy, hogy kihúzták a szövetet minden második levélér közül. A mag játékszappan, habzott is. Ékszerkészítéshez és gyerekcsemegeként is említik, bár nem ehető. (*LÁBADINÉ* 1984: 23., 31; *N. BARTHA* 1937: 475., *BALOGHNÉ* 1995: 672., *DÉNES* et al. 2013, ined. 2023) 2013., ined. 2023)

Agrimonia eupatoria L./ közönséges párlófű „apróbojtorján”: Termésével dobálták egymást (ined. 2023).

Alkanna tinctoria Tausch / báránypirosító: Körömfestésre (ined. 2023).

Allium cepa L. / vöröshagyma: Levéllel, hagymaszárral dudáltak vagy a levél epidermis-t nyelvvél a fogakhoz szorítva füttyentettek (*HATHALMI GAB-NAY* 1905: 298., *LÁBADINÉ* 1984: 46., *NAGY* 1996: 113., ined. 2023)

Anthemis sp. / pipitérfaj: Leveleit letépve „élek-e halok-e...” kiszámoló (*VAJKAI* 1987: 102.).

Arctium lappa L. / közönséges bojtorján: Horgas csészepikkely-levelekkel ellátott virágzata a bogáncs, amivel dobálták egymást; összeakasztva őket viszont építőjáték volt, a lányok és fiúk is kreatívan alkottak belőle szinte mindent. A „lapulevélből” esernyő vagy „báli” szoknya lett, a szárból békaszek; gyöktörzse gyerekcsemege. A fiúk számára régen a madárfogas is lehetett játék. A Herman Ottó Múzeum egy stiglicfogót őriz gyűjteményében, amiben a csali a közönséges bojtorján sűrűn egymásba akasztott bogáncsaiból áll tele magokkal. (*N. BARTHA* 1937: 474., *VAJKAI* 1987:

102., LÁBADINÉ 1984: 14., 28., 64., NAGY 1942: 291., KRISTON VIZI 1989: 527., DÉNES et al. 2013, ined. 2023)

3. Kép:

A bogáncs, a közönséges bojtorján (*Arctium lappa*) virágzata a legjobb „legójáték” volt nemzedékeken át.

4. Kép:

Madárfogó. „Stiglincfogó” bogáncs csalival. Herman Ottó Múzeum gyűjteménye, Miskolc Leltári szám: HOM_NT_53.774.1. Forrás: MúzeumDigitár

Bellis perennis L. /százszorszép: A virággzattal „szeret, nem szeret...” játékot játszottak, illetve koszorút is fontak vagy fűztek belőle (*LÁBADINÉ* 1984: 25., ined. 2023).

Berberis vulgaris L. / sóskaborbolya: A termés nedvével körmöt festettek (ined. 2023).

Beta vulgaris L convar. *crassa* Mausf. / takarmányrépa: Játékos fogpótlásként foghíjas gyerekeknek a fehér beléből vágtak ki akár ijesztően nagy pótfogat (*N. BARTHA* 1937: 474.).

Capsella bursa-pastoris (L.) Medik. / pásztortáska: „Élek-e halok...”, „Menjek, ne menjek...” kiszámoló a termések letépkedésével; a félig lehúzott terméskékkel rázva csörgő lett és gyerekcsemegeként is említik (*N. BARTHA* 1937: 470., *NAGY* 1942: 289., *GAZDA* 1980: 227., *DÉNES* et al. 2013, *NAGY* 1995: 297., ined. 2023).

Caragana arborescens Lam. /borsófa: Füttyentésre, sípolásra használták a terméshüvelyt. A fűvás erősségéhez képest 2-3 hangot is ki lehetett egy sípból csalogatni (*HATHALMI GABNAY* 1905: 298.).

Carex spp. /sásfaj(ok): A levelekből sáskoszorút, karkötőt, csigajátékot, bábokat készíttek, rágcsált gyerekcsemege is volt (*LÁBADINÉ* 1984: 24., *NAGY – VIDÁK* 1980, *DÉNES* et al. 2013).

Catalpa bignonioides Walter / szivarfa: Termés nedve csillogó körömlakk (ined. 2023).

Celtis occidentalis L./ nyugati ostorfa: Termés köpöcső-lövedék; felfűzve nyaklánc, karkötő; régen is és ma is ismert gyerekcsemege (*DÉNES* et al. 2013, ined. 2023).

5. Kép:
Nyugati ostorfa (*Celtis occidentalis*) termése. Fotó: Dénes Andrea

- Cichorium intybus* L./ mezei katáng: Szárat hangyabolyba dugták, s ha a hangyasavtól piros lett, szereti a kedvese, ha kék, nem (N. BARTHA 1937:470.).
- Conium maculatum* L. / foltos bürök: A kóró szárából „kerekpölduda”, sip, furulya és vízpuska készült, ami tolófával, a kézi permetező módjára működött. Érdekes játék volt a „büdös bürök” szárából készített „kecske” is. A levéltelen, zöld szárat 10-12 cm-es darabokra vagdalták, két végét egymásra merőleges irányú metszéssel 3-4 cm mélyre behasították, majd az így előkészített szárdarabokat betették egy nagyobb tócsába. A bürökdarabkák két végén a 4-4 darab sallang csigaszerűen visszakunkorodott, ami a kecske csavaros szarvára emlékeztetett. A mérgező bürökszár csavarodásával KERÉNYI (1951: 712.) szerint szájba véve is játszhattak, ami nem volt veszélytelen. (LÁBADINÉ 1984: 49., JÓZSEF 1943: 535., FAZEKAS 1995: 592., N. BARTHA 1937: 478., JÓZSEF 1943: 526., NAGY 1942: 294., KERÉNYI 1951: 712.)
- Convolvulus arvensis* L / apró szulák: Virágából menyasszonyi fátyol készült az apró babáknak porzókoronával; szára gyeplő volt a lovasdihoz. Rágcsálták is, de mérgező (N. BARTHA 1937:473, DÉNES et al. 2013, ined. 2023).
- Convolvulus arvensis* L / apró szulák: Virágából menyasszonyi fátyol készült az apró babáknak porzókoronával; szára gyeplő volt a lovasdihoz. Rágcsálták is, de mérgező (N. BARTHA 1937:473, DÉNES et al. 2013, ined. 2023).
- Corylus avellana* L. / közönséges mogyoró: A vesszőkből „bakszekér”, mogyorókerék, íj készülhetett, erdei csemege volt. Barkáiból ékszert is alkothattak (N. BARTHA 1937: 478., LÁBADINÉ 1984: 46., 23., PALÁDI-KOVÁCS 1977, JÓZSEF 1943: 530., BALOGHNÉ: 1995: 672., DÉNES et al. 2013, ined. 2023).
- Corylus avellana* L. / közönséges mogyoró: A vesszőkből „bakszekér”, mogyorókerék, íj készülhetett, erdei csemege volt. Barkáiból ékszert is alkothattak (N. BARTHA 1937: 478., LÁBADINÉ 1984: 46., 23., PALÁDI-KOVÁCS 1977, JÓZSEF 1943: 530., BALOGHNÉ: 1995: 672., DÉNES et al. 2013, ined. 2023).
- Cucumis sativus* L. / uborka: Megsárgult uborkából lábakkal uborkabika készült, kisuborkákból „bornyú” és más állatok (LÁBADINÉ 1984: 19., NAGY 1942: 297., ined. 2023).
- Cucurbita pepo* L. / marhatök és főzőtök & *Cucurbita maxima* Duchesne / sütőtök: Tökhéjbaba, töklámpás ijesztgetésre, szárból furulya, duda, sip is, vessző lábakkal ökör készülhetett. Magból nyaklánc. 2-2 termésből, azokat farúddal átszúrva kerékpárt alkottak. A rudak kilógó vége volt a kormány és a pedál, egy másik gyerek tolta. Vízpuska töklevel „szárából”, esernyő tökleveléből (FAZEKAS 1995: 592., N. BARTHA 1937: 474., 477., 478., NAGY 1942: 291., 294., LÁBADINÉ 1984: 12., 19., 23., BALOGHNÉ 1995: 672.).
- Datura stramonium* L. /csattanó maszlag: „éretlen termésével játszadozni szoktak a gyermekek s bariska, disznó, malac, riska, tüskésdisznó névvel nevezik” (N. BARTHA 1937: 470.)
- Euphorbia* sp. / kutyatejfaj: Fűszálból, akáclevélnyélből vagy nádlevélből készült hurkot megnyálaznak úgy, hogy egy nyálhártya keletkezzen, és ebbe csöppentik a kutyatej nedvét, ami aztán szivárványos színeket mutat. Lámpásnak is nevezik. Van, ahol lovaglóstort is fontak hajtásából

(NAGY 1942: 289., N. BARTHA 1937: 473., DIVALD Borbála ex litt. 2023., LABADINÉ 1984: 34.).

Fagus sylvatica L. / bükk: Magja, termése a háborús játékokban tűzbe dobva, durranva a lövés hangját keltette. A fiatal levél, a makk és a csapolt fanedv gyerekcsemege. (NIEDERMÜLLER 1990: 553., DÉNES et al. 2013).

6. Kép:
Bükkmakk (*Fagus sylvatica*). Fotó: Dénes Andrea

7. Kép:
Gólyaorrfaj (*Geranium* sp.) csőrös, felnyílva pöndörödő termése. Fotó: Dénes Andrea

Gleditsia triacanthos L. / tövises lepényfa: Magja ékszeralapanyag, nyakláncot, karláncot fűztek belőle, a nedvdús terméshüvely édes nedvét pedig sok gyerek szívesen nyalogatta (ined. 2023, *DÉNES* et al. 2013)

8. Kép:

Nyaklánc tövises lepényfa (*Gleditsia triacanthos*) magokból. Fotó: Kovács Ágnes

Helianthus annuus L. / napraforgó: A virágos szár felkantározva „vesszőparipa”, lovacsázáshoz; leveleiből esernyő készült (*N. BARTHA* 1937: 457., *NIEDERMÜLLER* 1990: 551., *NAGY* 1942: 291., *HAIDER* 1982)

Helianthus tuberosus L. /csicsóka: Gumókból lábakkal állatok formázására használták, és gyerekcsemege is volt a nyers, édes gumó (*N. BARTHA* 1937: 457., *DÉNES* et al. 2013)

Hordeum murinum / egérárpa: akadó kalászával dobálóztak. Ingujj, kabátujj alá dugva, karjuk mozgatására a kalász nyakig felkúszott. A lédús szarát rágcsálták. (*KERÉNYI* 1951: 712., *LÁBADINÉ* 1984: 63., *N. BARTHA* 1937: 475., ined. 2023)

Hylotelephium maximum (L.) Holub / bablevelű varjúháj: A békafű húsos levelét megnyomkodták, belefújtak, s az felfuvalkodott, mint a béka. (*LÁBADINÉ* 1984: 19., *N. BARTHA* 1937: 470., ined. 2023)

Juglans regia L. / közönséges dió: Fél dióhéjból, azt kilyukasztva és madzagot kötve rá pápaszemet, szemüveget készítettek vagy dióbölcsőt, ékszer. Csergető, csörgő, csettegő, csattogtató, csiripelő, pittyegtető, pittypiritty, tücsök néven hangadó játékot alkottak, ami egy megcsavart madzagkötésbe szorított papálcika pecegtetésével működött. Ugyanilyen szerkezetű az ugróbéka is. Egész dióhéjból kedvelt volt a pörgettyű, bűgattyú készítése. (N. BARTHA 1937: 470., 475., 476., FAZEKAS 1995: 592., NAGY 1996: 113., JÓZSEF 1943: 530., LÁBADINÉ 1984: 19., 23., 29., BALOGHNÉ: 1995: 672.)

9. Kép:

Pergettyű. Belétől megfosztott dióból készült pörgettyű. Három helyen át van lyukasztva. A hosszanti tengely mentén átfúrt két végén puhafából faragott, gombos végű szegecske megy át. A szegecskére cérna van tekerve, kis pálcikára kötve. A cérna a dió egyik oldalán fúrt kisebb lyukból fut ki. Gyermeekjáték. A pálcika és a cérna húzogatóásával a dió pergő mozgásba jön. Herman Ottó Múzeum, Miskolc - Leltári szám: HOM_NT_53.1570.1. Forrás: MúzeumDigitár

Juncus sp. & *Schoenoplectus* sp. / szittyó- & kákafaj(ok): A káka és szittyófajok zöld szárából a békaszék fonása, de más figurák is készültek gyufaszálakkal vagy fogpiszkálóval rögzítve. Fonással, tekeréssel korbács, ostor, azt mogyoróvesszőre kötve lovastak vele (N. BARTHA 1937: 477., NAGY 1942: 291., 297., LÁBADINÉ 1984: 40., NAGY – VIDÁK 1980, JÓZSEF 1943: 524., ined. 2023).

10. Kép:
Békaszék békaszittyóból napjainkban.
Fotó: Lovas Ági

Lagenaria siceraria (Molina.) Standl / lopótök: „úszókapinya” készült belőle. A nagyobb gyerekek két-két lopótök szárát összekötötték a kicsik számára, amit azok hónuk alá vettek és azokkal tanultak úszni (*LÁBADINÉ* 1984: 40.).

Lathyrus tuberosus L. / mogyorós lednek: Virágaiból ékszer készült, illatos virágait szívesen szedték csokorba, föld alatti gumócskái kedveltek voltak gyerekcsemegeként (*BALOGHNÉ* 1995: 672., *DÉNES* et al. 2013, ined. 2023)

Leucanthemum vulgare Lam. & *Leucanthemum* sp. / réti margaréta & margarétafaj: „szirmokat” lecsipegetve számolták: „Kapok-e verést otthon? - Igen, nem, igen, nem.” A virágfészekből „nyulat” készítettek: két „szirm” volt a két füle, a többit letépték, a sárga csöves virágokból pedig kiszedtek néhányat a szeme, orra, szája helyén. Ékszerként is használták. (*GAZDA* 1980: 227., *SÁNDOR* 1962, *HATHALMI GABNAY* 1905, *BALOGHNÉ* 1995: 672.)

Lycium barbarum L. / közönséges ördögcérna: Termését körömfestésre, fényesítésre használták; érett termését eszegették. (ined. 2023, *DÉNES* et al. 2013)

Malva neglecta Wallr. & *M. sylvestris* L. / papsajtmályva & erdei mályva: A zöld termés, a papsajt a boltosdi játékban pogácsa volt, vagy főzőcskéztek vele, meg is ették; szárából, leveléből a kislányok gyűrűt, karperecet, nyakláncot fontak. „Ojtó-gaz”, ha jól rászorítják a karjukra, olyan folt marad utána, mint a himlő elleni oltás helye. A legkedveltebb gyerekcsemege, amire sokan ma is nosztalgiával gondolnak, annak ellenére, hogy íztelen. (*NAGY* 1942: 289., *BALOGHNÉ* 1995: 672., *BÁRKÁNYI* 1992: 247., *DÉNES* et al. 2013, ined. 2023).

Morus alba L. / fehér eperfa: Sötétlila termése „első rúzsunk volt, nehéz volt a kontúrt tartani” kicsik és nagyok is szívesen csemegézték (*TAKÁCS Mária* ex litt. 2023, *DÉNES* et al. 2013)

Nymphaea alba L. / fehér tündérrózsa: Leveléből kalap készült hátul összetűzve, ékszer: virágát hosszú szárral szedték, majd a szárát kettészedve nyaklánc

lett, amin a hatalmas virág volt a medál (*LÁBADINÉ* 1984: 22., 24.). *Papaver rhoeas* L. / pipacs: Pipacsbaba, ami a szirmok színe szerint pap, menyasszony, vagy vőlegény. A bimbókkal „sör-, bor-, pálinka-e?„ talál-
gató játék: bor, ha piros, sör, ha rózsaszín, pálinka, ha fehér a kibontott
bimbóban a szirm. Arcpirosítóként és rúzs-ként is használták az össze-
sodort szirmokat, ékszer is készülhetett belőlük és kószoltgatták is. (*N. BARTHA* 1937:470., 475., *VAJKAI* 1987: 102., *NAGY* 1942: 291, 289.,
KERÉNYI 1951: 712., *LÁBADINÉ* 1984: 14., *HATHALMI GABNAY*
1905: 384, *BÁRKÁNYI* 1992: 243., *CSÁSZI* 2001: 403., *BALOGHNÉ*
1995: 672., *DÉNES* et al. 2013, ined. 2023)

11. Kép:

Pipacsbaba (*Papaver rhoeas*) napjainkban. Fotó: Cerveira-Fülöp Alíz

Papaver somniferum L. /mák: Baba készült a gubóból és a pipacsbabához ha-
sonlóan virágból (*N. BARTHA* 1937: 475., *VAJKAI* 1987: 102., *FAZE-
KAS* 1995: 591., *CSÁSZI* 2001: 403.)

Phaseolus vulgaris / veteménybab & *Vicia faba* L./ lóbab: a magok, a babsze-
mek malomjátékban, lövedékként és ékszerként is szerephez jutottak
a játékokban. (*NIEDERMÜLLER* 1990: 553., *BALOGHNÉ* 1995: 672.
ined. 2023)

Papaver somniferum L. /mák: Baba készült a gubóból és a pipacsbabához ha-
sonlóan virágból (*N. BARTHA* 1937: 475., *VAJKAI* 1987: 102., *FAZE-
KAS* 1995: 591., *CSÁSZI* 2001: 403.)

Phaseolus vulgaris / veteménybab & *Vicia faba* L./ lóbab: a magok, a babszemek malomjátékban, lövedékként és ékszerként is szerephez jutottak a játékokban. (NIEDERMÜLLER 1990: 553., BALOGHNÉ 1995: 672. ined. 2023)

Phragmites australis (Cav.) Trin. ex Steud. / nád: Gyakran használt növényi alapanyag volt a hajtás zölden és kóróként is. Nádsíp, zúzólo, zengető, nádi hegedű készítését a legtöbb néprajzi gyűjtő említi. A nyílvesző is leggyakrabban a könnyű nádszálból készült. Nádleveleből hajtogatva hajó, nádszálból papírsárkány váza, pecabot valamint sátor, búvóhely, kunyhó, tutajok épültek. Ügyességi játékot is leírtak, amiben a nádszál-darabokat kellett többszörösen keresztben összerakni és az volt ügyesebb, aki ezt úgy tudta megoldani, hogy egyben fel is tudta emelni. Nádtoll iskolásjátékhoz, nádvilla, nádkés, nádcsipesz piócafogáshoz. „lvócsévvel” másfél méteres nádszívószállal a mélyebb, tisztább vízből szívták a vizet. Nádpáripa a bugás nádszál volt, lovagoltak rajta (N. BARTHA 1937: 401., 476., NAGY 1995: 297., LÁBADINÉ 1984: 30., 32., 39., 44., 46., 47., 48., 62., NAGY – VIDÁK 1980, FAZEKAS 1995: 592., NIEDERMÜLLER 1990: 551, ined. 2023).

12. Kép:

Nádsíp. Rippl-Rónai Múzeum Néprajzi Gyűjtemény, Kaposvár, Lsz.: 78.71.6 1-4. Forrás: MúzeumDigitár

Plantago spp. / útifűfaj(ok): Virágzatával, „fejével” lődöztek: behajtották ujjaik körül, aztán elütötték. A szárból békaszéket vagy más néven békakosarat, békakalánt is fontak. Főzőcskézéskor a lemorzsolts termés volt a fekete-bors vagy a borsó. Szárából karkötőt, gyűrűt készítettek. Órajóslás: ahány kiálló rostszál látható az útifű elszakított szárán, annyi óra van (VAJKAI 1987: 105., N. BARTHA 1937: 470., NAGY 1942: 291., NAGY 1995: 297., BALOGHNÉ 1995: 672., ined. 2023)

13. Kép:

Útifű (*Plantago* sp.) lemorzsolt magok-virágok játékkészítésnél borsó vagy bors szerepét töltötték be. Fotó: Dénes Andrea

Platanus sp. / platán: Terméséből játékként főztek (ined. 2023).

Populus sp. / nyárfaj: Őszi, színes levelekből hosszú fűzért fontak és botra akasztva sárkányt játszottak. Rezgő nyár (*Populus tremula* L.) kérgéből vízmerőkét készítettek. (N. BARTHA 1937: 474., LÁBADINÉ 1984: 31.).

Prunus armeniaca L. / sárgabarack (kajszibarack): Kétoldalt lyukásra csiszolt magból (csonthéjból) kisliba sipogását utánzó ajaksíp, barackmag-csatogtató, illetve ékszer is készült. (N. BARTHA 1937: 475., FAZEKAS 1995: 592., NAGY 1996: 113., BALOGHNÉ 1995: 672., ined. 2023)

Quercus sp. / tölgyfaj(ok): Makkból, kupacsból „pipa” készült, kupaccsal füttyülni lehetett. A makk ékszeralapanyag és gyerekcsemege. (VAJKAI 1987: 102., N. BARTHA 1937: 475., JÓZSEF 1943: 537., NAGY 1942: 296., NAGY 1995: 297., FAZEKAS 1995: 592., BALOGHNÉ 1995: 672., DÉNES et al. 2013, ined. 2023)

14. Kép:

Csertölgy makk (*Quercus cerris*) kupacssal. Fotó: Dénes Andrea

Robinia pseudoacacia L. / fehér akác: Levelével „szeret, nem szeret” kiszámoló; a leveleket két ujj közé fogva a sípolás, füttyülés, szájra téve pukkantás ismert volt régen és ma is. „Lámpás” készült az akáclevél nyeléből: hurkot képezve, benyálazva a napfényben csillogtatták, ha kutyatej nedvet cseppentettek a nyálhártyába az szivárványszínben játszott. Ékszerkészítésre is gyűjtötték adatát. Virága nemzedékeken átívelő gyerekcsemege. (NAGY 1942: 289., KERÉNYI 1951: 711., LÁBADINÉ 1984: 47., BÁRKÁNYI 1992: 241., HATHALMI GABNAY 1905: 298., N. BARTHA 1937:473., BALOGHNÉ 1995: 672., DÉNES et al. 2013, ined. 2023.

15. Kép:

Akácvirág (*Robinia pseudoacacia*) „örök” csemege. Fotó: Dénes Andrea

Rosa canina L. / gyepűrózsa: Sziromból és csipkebogyóból ékszer készülhetett, sőt körömformára vágott sziromból „körömlakk” is. Öngyilkost játszottak a szirommal, úgy, hogy a jobb kéz három ujjával összefogták a széleit, hogy hólyagot képezzen, amelyet hirtelen a homlokukhoz csapnak, miközben elkiáltják magukat: „Jaj, agyonlőttem magamat!” (HATHALMI GABNAY 1905: 299., BALOGHNÉ 1995: 672., ined. 2023)

Rubus spp. / szederfajok: korbácsot fontak szederindából, gyümölcs erdei csemege (N. BARTHA 1937: 477., DÉNES et al. 2013)

16. Kép:
Földi szeder (*Rubus caesius*) erdei cse-
mege. Fotó: Dénes Andrea

Salix sp. / fűzfaj(ok): A vesszőből jól ismert volt a síp készítése. Duda spirálisan feltekert fűzkéregből készült, keskeny végébe tették a nyelvet. Bakszekérhez is használták a vesszőket; söprűt kötöttek belőle; nyílpuska, íj, gúzs, korbács, suhintó (a vessző végére tett sárgolyót hajították el) is készült. A fűzfabarka cicus, cicamaca, picuska néven szintén játék volt. Az ártéren a lehajló fűzfaágakból hintát kötöttek. (VAJKAI 1987: 102., NAGY 1995: 297., NAGY 1942: 295., NAGY 1996: 113., FAZEKAS 1995: 592., JÓZSEF 1943: 524., NAGY – VIDÁK 1980, BARKÁNYI 1992: 241., PALÁDI-KOVÁCS 1977, LÁBADINÉ 1984: 32., 46., 47., 48., N. BARTHA 1937: 1937: 470., 477., 478., 506., HATHALMI GABNAY 1905: 298., KRISTON VIZI 1989: 525. ined. 2023) „A legszebb élményem talán, amikor virágzó fa alá állva, sorban megráztam az ágakat és barkákból hullott az arany virágpor rám. Boldog voltam.” (HAJNAL Klára ex litt. 2023)

Sambucus nigra L. / fekete bodza: A vesszőből bodzasíp, bodzaágból puska, fúvócső, vízipuska gyakori volt. A bodzaág belét kiszedték, abba került a lövedék (galacsin, kenderkóc, sárgolyó, krumpligolyó), amit kifújtak vagy kilőttek egy másik, a bodzaágba beleillő hirtelen belenyomott faággal. Egy kisebb bodzadarab a nádból készített nyílveszők végén vezetőként kapott szerepet. Bodzabélből „keljfeljancsi”: „6-8 cm hosszú, közepes vastagságú, száraz bodzaágról lefaragtuk a háncsréteget, a belső szivacsos rész végébe szúrtunk egy kárpitos szeget (domború fejjű rajzszeget), és meg kellett találni azt a helyzetet, ahonnan a szeg súlya felállította. Dobáltuk, pöcköltük, játszottunk vele.” (HAJNAL Klára ex litt. 2023) A bodzagally jó volt „cigarettának” és bodzamalom is készülhetett belőle. Az érett termés levéllel festettek körmöt, kavicsot, de használták papírra, zsebkendőre, textilre is. (NIEDERMÜLLER 1990: 553., LÁBADINÉ 1984: 44., 46., 47., N. BARTHA 1937: 478., NAGY 1942: 294., NAGY 1996: 113. JÓZSEF 1943: 526, BENCSIK 1973: 119., DÉNES 2021: 21., ined. 2023)

Setaria verticillata (L.) P. Beauv / ragadós muhar: Kalászából a bojtortján bogáncsához hasonlóan dobálóztak és akasztottak össze apró tálat, füles kosarat, szakajtót. Nedvdús szára rágcsálnivaló volt. (N. BARTHA 1937: 474., DÉNES et al. 2013)

Setaria viridis (L.) P. Beauv. / zöld muhar: Kalászával is játszanak úgy, hogy a két tenyérrel vályút formálnak, s a kezeket ide-oda mozgatják, ami által a kalász a szár irányába mászik. Lédús szárát rágcsálták. (HATHALMI GABNAY 1905: 299., DÉNES et al. 2013)

Solanum tuberosum L. / burgonya: A gumóból krumplibaba, „puskagolyó”, a krumlipuskába ami egy libatollszár volt; sündisznó gyufaszál tuskékkal, krumplifog a hiányzók helyére játékból (LÁBADINÉ 1984: 13., 19., 23., 44.).

Sorghum sp. / cirok: A kóróból, szárból hasonló játékok készülhettek, mint kukoricaszárból: hegedű, felnőttek tárgyait, eszközeit utánzó játékok. (NAGY 1942: 294., 405., NIEDERMÜLLER 1990: 550.).

Staphylea pinnata L. / mogyorós hólyagfa: Terméséből, magjából fűztek karkötőt, gyöngysort; zsenge, puha vagy érett megtört magja gyerekcsemege (DÉNES et al. 2013, ined. 2023).

17. Kép:

Mogyorós hólyagfa (*Staphylea pinnata*) érett termése/magja. Fotó: Dénes Andrea

Styphnolobium japonicum (L.) Schott / pagodafa (japánakác): Zöld termésének a leve népszerű „körömlakk” volt a ma gyerekkorukra emlékezők körében (ined. 2023).

Symphoricarpos albus (L.) S.F.Blake / hóbogyó: terméssel „petárdáztak” (ined. 2023).

18. Kép:

Hóbogyó (*Symphoricarpos albus*) termése. Fotó: Dénes Andrea

Syringa vulgaris L. / májusi orgona: Babonás jóvendőljő játékban egy virágot a hüvelykujjuk ráncába tettek, a kezüket lóbálni kezdték és mondták „élek-e halok-e...” amelyik sornál kiesett az teljesül (*VAJKAI* 1987: 102., *N. BARTHA* 1937: 473.).

Taraxacum officinale Weber / pongyola pitypang: A gömb alakban rendeződő, repülő terméskék elfújása minden korban, minden kisgyerekeknek hatalmas öröm volt és ma is az. „Órának” is használták, mégpedig úgy, hogy ahányadjára az összes „pihét” sikerült róla elfújni, annyi óra volt. Lámpának is nevezték, „elfújták a lámpát.” A tőkocsány darabkáit hosszában többször betépték, úgy, hogy egy kis rész egyben maradt, aztán beáztatták vízbe, és a „szárdarab” sok apró csigába felpöndörödött. „Mindenféle dísznek használtuk babaházba, koszorúba.” (*NÉMETH* Györgyi ex litt. 2023) Az üreges tőkocsány darabok végeit egymásba dugva nyaklánc készült, virágokkal együtt koszorút is fontak belőle. A tőkocsány, a „szár” dudának, sípnek valamint szívószálnak is alkalmas volt. (*BÁRKÁNYI* 1992: 247., *N. BARTHA* 1937: 473., *NAGY* 1942: 289., 290., *LÁBADINÉ* 1984: 23., 58., *VAJKAI* 1987: 102., *HATHALMI GABNAY* 1905: 298., *NAGY* 1995: 297., *BALOGHNÉ* 1995: 672., ined. 2023)

19. Kép:
Pongyola pityang (*Taraxacum officinale*) „fújókái” Fotó: Dénes Andrea

20. Kép:
Pityangvirág-koszorú (*Taraxacum officinale*) Fotó: Németh Ibolya Bia, 1994

Trifolium spp. / herefajok: A virágból koszorú készült fonással, vagy más ékszer. A szerencsehozó négylevelű lóhere keresése régen és ma is ismert játék, megszártva ékszerhez is használták. A virágfejecskéket édes csemegeként szopogatták. (LÁBADINÉ 1984: 58., BALOGHNÉ:1995: 672., Bárkányi 1992: 241., DÉNES et al. 2013, ined. 2023)

Triticum aestivum L. / közönséges búza & *Secale cereale* L. / termesztett rozs: Lábon álló búzaszálból síp, többet együtt fújva búzaorgona lett. A szalmaszál jól ismert volt szappanbuborék-fújóként és szívószálként is. Szalmából csomózott gyűrű és más ékszer is készülhetett. Napjainkban a szalmafonással kézműves játékok is készülnek. (N. BARTHA 1937: 476., VAJKAI 1987: 102., LÁBADINÉ 1984: 24., BALOGHNÉ 1995: 672.) A Rippl Rónai Múzeum gyűjteménye keresztmedálos szalmanyakláncot is őriz.

21. Kép:

Nyaklánc kereszttel szalmából. Ripplónai Múzeum Néprajzi gyűjteménye, Kaposvár.
Leltári szám: 78.38.32, Forrás: MúzeumDigitár

Typha sp. / gyékényfaj: Terméséből babaház paplanjának és vánkósának töltelése lehetett. A buzogány meggyújtva „szivar” vagy fáklya; leveléből kötelek fontak, és sok más, a felnőttek használati tárgyaihoz hasonló játék is készülhetett kis méretben. Horgászashoz úszó levélből úgy készült, hogy a levéldarabokat két végén vagy közepén is összekötötték. Baba is készülhetett gyékényből (LABADINÉ 1984: 29., 34., 40., NAGY-VIDÁK 1980., CSÁSZI 2001: 403., ined. 2023).

Urtica dioica L. / nagy csalán: A csipős csalántól minden gyermek fél, így azzal ijesztgették, kergették egymást (NAGY 1942: 289.).

Zea mays L. / tengeri kukorica: Szárból, csuhéból, kukoricahajból, kukoricacsőből és kukoricacsutkából is sokféle játék készült régen is, és a mai adatközlők is említik gyerekkorukból. Tornyot minél magasabbra, várat, ólakat lehetett építeni a keresztbe rakott csutkákból. Baba csutkából, kukoricacsőből, szárból, akár csuhéruhában, kukoricahaj-hajjal is készült. A szárból építkezve házat, tanyaudvart rendeztek be gémeskúttal, vályúval, állatokkal, lovon ülő emberke és sok más készülhetett, mint szárkocsi, szárcsónak, szárcorcsolya, „kórészánkó”. Csuheából zsinórt, korbácsot fontak, a fiúk szakállt és bajuszt, póthajat raktak magukra kukoricahajból. A lányok a zöld kukoricahajat belefonták a hajukba, vagy babájuknak készült hajfonat belőle. A kukoricahegedű, vagy „ízikhegedű”, „csutkaszár-hegedű” két szárdarabból állt. Két szárdarabot felhasítottak egy szakaszon, a hasítékot feltámasztva lett a vonó és hegedű teste. Ezeket benyálazva, összedörzsölve sivító hangot adott. Esernyőt „kukoricacsuha” több leveléből tűztek össze. A szemtermés malomjátékhoz volt jó, pattogatott kukoricából nyaklánc, karácsonyfadisz készülhetett, a teljes kukorica pedig gyerekcsemege volt. (LABADINÉ 1984: 12– 19., 22– 23., 36., 39– 40., 48., SIMON-HEGEDŰS – SIMON 2016: 71., N. BARTHA

1937: 475., 477., FAZEKAS 1995: 591-592., BÁRKÁNYI 1992: 247- 248., CSÁSZI 2001: 403., NAGY 1942: 290-291., 294., 470., 475., NIEDER-MÜLLER 1990: 549., JÓZSEF 1943: 529., 477., BALOGHNÉ 1995: 672., DÉNES et al. 2013, ined. 2023)

22. Kép:

Csutahegedű. Rippl-Rónai Múzeum Néprajzi Gyűjtemény, Kaposvár, Lsz.:78.71.11.

Forrás: MúzeumDigitár

Ékszer (koszorú, nyaklánc karkötő vagy fülbevaló készülhetett még a következő fajok növényi részeiből: *Antennaria dioica* (L.) Gaertn. / havasi gyopár – virág; *Betula pendula* Roth/ közönséges nyír – levél, vessző vagy összesodort kéreg; *Calluna vulgaris* (L.) Hill / csarab – virág; *Capsicum annuum* L. / közönséges paprika – mag; *Centaurea cyanus* L. / búzavirág – virág; *Citrus lanatus* (Thunb.) Matsum. & Nakai / görögdinnye – mag; *Cornus mas* L. / húsos som – mag; *Delphinium consolida* L. syn. *Consolida regalis* Gray / szarkaláb – virág; *Elaeagnus angustifolia* L. / keskenylevelű ezüstfa – mag; *Euonymus europaea* L.) / csíkos kecskerágó – termés; *Juglans nigra* L. / fekete dió – csonthéj; *Ipomea purpurea* (L.) Roth. / kerti hajnalka – mag; *Koeleria paniculata* Laxm. / Csörgőfa – félérett mag; *Malus domestica* (Suckow) Borkh./ alma – mag, szárított almaszeletek; *Paeonia officinalis* Thunb. / pünkösdi rózsza – termés; *Pisum sativum* L. / veteményborsó – mag; *Prunus avium* (L.) L. / vadcsereesznye, cseresznye & *Prunus cerasus* L. / meggy – ékszer, fülbevaló a dupla termésfűrtből; *Prunus domestica* L. / szilva – mag; *Pulmonaria officinalis* L. / orvosi tüdőfű – virág, *Symphytum tuberosum* L./ gumós nádalytő – virág; *Tilia* sp. / hársfaj – termés; *Vicia lens* (L.) Coss. & Germ. / lencse – mag, *Vinca minor* L. / kis télizöld virág; *Vitis* sp. & *Parthenocissus* sp. / vadszőlő – őszi levelek; *Weigela florida* (Bunge) A. DC. / rózsálonc – virág. (BALOGHNÉ 1995: 672., BÁRKÁNYI 1992: 247., PINKE et al 2023., ZOMBORKA 1987, ined. 2023).

A gyerekek játékaik esetében a vadvirágok gyűjtését, csokorba szedését is meg kell említeni. Az éppen nyíló vadvirágokat az erdőben vagy a határban csatangoló gyerekek szívesen kötötték csokorba, aztán az anyukáknak, nagymamáknak, sőt a szomszéd néniknek is kedveskedhettek vele és nem elsősorban csak jeles napok alkalmával. A mai felnőttek visszaemlékezései alapján ez hozzátartozhatott a játékhöz, de akár gyűjthették eladásra is, hiszen jól jött egy kis fagyipénz belőle. (Szükségből is gyűjtöttek, a bevétel a családot segítette, de ez már nem biztos, hogy játékos tevékenység volt.) Lábadiné Kedves Klára (1984: 30–32) azt is leírja, hogy a gyerekek nádsöprűt készítettek és „játékszerüket” el is adták a helyi asszonyoknak pókhálózásra. A csokorba gyűjtött vadvirágok fajok szerinti összesítése nem volt cél, hiszen szezonálisan és tájanként is akár igen sok faj szóba jöhet, köztük természetesen a gyakoribb fajok, mint az illatos ibolya, a kikeleti hóvirág, a réti margaréta, a pipacs vagy a pongyola pitypang (ined. 2023).

Összefoglalás

A gyermekjátékokhoz közel 100 növényfaj valamely részét használhatták, ezen felül még nagyjából 80 faj növényi része volt játékként is kóstolgatott vagy csak rágcsált, szopogatott „gyerekcsemege”. A 100 faj kb. fele vadnövény, fele kultúrnövény. Fajonként másból, de a növények szinte minden részéből lehetett játék: szár, vessző, kóró, levél, virág, termés, gumó. Fásszárú növényből, főként fűzvesszőből, bodza és mogoróvesszőből faragtak. Egyes lágyszárúak kórója, leginkább a kukoricáé, a nádé, a ciroké és a foltos büröké, mint könnyen elérhető és egyben jól vágható, alakítható anyag szintén kedvelt volt. Építő játékként legkedveltebb a bogáncs, a közönséges bojtorján virágzata és a kukoricacsutka volt. Kedvelt növény volt a pongyola pitypang is többféle játékhoz. Ékszerkészítéshez pedig szinte minden szép virág, átfúrható mag vagy termés szóba jöhetett. Szépipítéshez arcpirosító, rúzs, körömlakk is akadt bőven a növényi anyagok között. A vadvirágok csokorba szedése is a gyerekek kedvelt időtöltése volt, így szinte biztosra vehető, hogy a jelen munkában összegyűjtötteken felül is voltak még növényfajok, melyek a játékaikhoz köthetők.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom mindazoknak, akik szóban vagy írásban elküldve visszaemlékezésükkel vagy mai gyakorlati tudásukkal, fotóikkal gazdagították egyes növények felhasználásának ismereteit: Artner Kata, Barics Éva, Barna Gabriella, Belső Olga Noémi, Békésiné Karácsony Edit, Bodnár Ágnes, Bodnár Viktória, Bottyán Noémi, Bosznay Ágnes, Böröcz Zsolt, Burján István, Búsné Béda Szilvia, Cerveira-Fülöp Alíz, Cseperkálóné Mirek Barbara, Dalmer Katalin, Divald Borbála, Erdélyi Cecília, Fekete Éva, Gyenes Csilla, Gyurkó Gizella, Hajnal Klára, Horváth Veronika, Horváthné Otlecz Judit, Hunyadvári Szilvia, Illés Tiborné Cili, Kardos Mária, Király Ágnes, Kisbenedek Tibor, Kollárovicsné Erős Gabriella, Kovács Ágnes, Kovács Erzsébet Gyöngyi, Kovács Marietta Rita, Lajosné Toronyi Katica, Lehoczki Eszter, Lovas Ági, Lőn Márta, Márcz Mónika, Máthé Orsi, Németh Györgyi, Németh Ibolya, Németh Orsi, Oláh Imréné Csiri, Orosz Beatrix, Őrsi Gabriella, Pagonyi Gabriella, Palotai Ditta, Pásztor Krisztina, Szabados Tünde, Szabóné Jauch Eta, Szokoli Krisztina, Szombath Katalin, Takács Mária Vadvirág, Torma Ágnes, Tóth Viktória, Tusjárné Papp Krisztina, Urbánfy Terézia, Váradi Andrea, Varga Andrea, Varga Anna, Vígh-Békes Terézia, Villányi Ildikó, Vlaskovits Petra.

A cikk lektorálásáért köszönettel tartozom Dr. Kriston Vizi József ny. múzeumi főtanácsosnak, játékkutatónak. A tanulmány elkészítését a Nemzeti Kulturális Alap, Magyar Génius Program Ideiglenes Kollégiuma támogatta. Pályázati azonosító: 650132/00008.

Irodalom

- BABULKA P.* 2013: Gyógynövények, etno(farmako)botanikai és etnofarmakológiai kutatások a Kárpát-medencében élő magyarok körében. Vázlatos áttekintés. In: Barna G.–Kótyuk E.–Kerekes I. (szerk.): A test és a lélek orvossai - Grynaeus Tamás emlékkönyv. Szeged, 2013, 13–31.
- BALOGH J.- né HORVÁTH T.* 1993: Gyermekek saját készítésű ékszelei. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok közleményei 50 (1995) 671–685.
- BÁRKÁNYI I.* 1992: Gyermekjátékok Csongrád tanyavilágában az 1910-es és 1930-as években. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (1992) 239–262.
- BENCSIK J.* 1973: A gyűjtögető gazdálkodás emlékei a Tisza mentén, a volt alsó-szabolcsi falvakban. Hajdúsági Múzeum Évkönyve 1 (1973) 111–126.
- CSÁSZI I.* 2001: Bábuk és bubák. Babakészítés Észak-Magyarországon. *Agria* 37 (2001) 400–421.
- CSETE B.* 1957: Jászkiséri gyermekjátékok. Szolnok, 1957, 39.
- DÉNES A.–PAPP N.–BABAI D.–CZUCZ B.–MOLNÁR ZS.* 2012: Wild plants used for food by Hungarian ethnic groups living in the Carpathian Basin. *Acta Societatis Botanicorum Poloniae* 81/4 (2012) 381–396. DOI: 10.5586/asbp.2012.040
- DÉNES A.–PAPP N.–BABAI D.–CZÚCZ B.–MOLNÁR ZS.* 2013: Ehető, vadon termő növények és felhasználásuk a Kárpát-medencében élő magyarok körében. *Dunántúli Dolgozatok (A) Természettudományi sorozat* 13 (2013) 83–92.
- DÉNES A.* 2017: Vadnövények gyűjtögetése és piaci árusítása Baranya megyében egykor és ma. *Etnobotanikai áttekintés és napjaink gyakorlata*. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 54 (2017) 47–104.
- DÉNES A.* 2018a: Wild Plants for sale in the markets of Pécs then and now (Baranya, Hungary) *Acta Ethnographica Hungarica* 62(2) (2018) 339–372. DOI: 10.1556/022.2017.62.2.5
- DÉNES A.* 2018b: Vadon termő tápláléknövények, „vad” erjesztésű növényi ételek és italok, mint a magyar népi konyha bio- és gasztrokulturális örökségei. In: Gonda T. (szerk.): Jó gyakorlat és lehetőségek a vendéglátásban.

- I. Nemzetközi Turizmusmarketing Konferencia – Generációk a turizmusban. 2018. március 23. Tanulmánykötet, Pécs 2018, 403–411.
- DÉNES A.* 2021: A háztartásban használt növények - Etnobotanikai áttekintés. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 55 (2021) 5–38.
- DÉNES A.* 2023a: Kísérleti etnobotanika. Vadnövények gyűjtögetésének és egykori felhasználási módjainak tesztelése. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 56 (2023) 6–32.
- DÉNES A.* 2023b: A népi táplálkozásban előforduló mérgező növényfajok. Farmakognóziai Hírek 67 (2023) 14–18.
- FAZEKAS M.* 1995: Karcagi gyermekjátékok. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok közleményei 50 (1995) 589–619.
- GAZDA K.* 1980: Gyermekvilág Esztelneken. Bukarest, 1980, 497.
- HAIDER E.* 1982: Vesszőparipa. In: Ortutay Gy. (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon 5. 542.
- HATHALMI GABNAY F.* 1905: Tanulmányok /Botanikai gyermekjátékok/. Néprajzi Értesítő 6(4) (1905) 298–300.
- ISTVÁN L.* 1995: Hagyományos népi gyermekcsemegék Korondon. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 50 (1995) 313–336.
- JANEK É.* 1995: Magyarországi múzeumok népi játéakai. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok közleményei 50 (1995) 85–92.
- JÓZSEF D.* 1943: A nyikómenti gyermek magakészítette játékszerei. Játéktörténeti Füzetek 1. Kecskemét, 1991. 88.
- KERÉNYI GY.* 1951: Gyermekjátékok. A magyar népzene tára 1. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1951 (I.). 931.
- KRISTON VIZI J.* 1989: Gyermekjátékok. In: Bakó F. (szerk.) Palócok IV. Eger, 1989, 487–594.
- KRISTON VIZI J.* 1996: Az utolsó fél évszázad népi gyermekjáték-kutatásának eredményei a magyar nyelvterületen. Létünk 26(3–4) (1996) 7–14.
- LÁBADINÉ KEDVES K.* 1984: Barkócafosztorú. Alfalusi (drávaszegi) népi játékok. Eszék, 1984, 93.
- LÁZÁR K. – NIEDERMÜLLER P.* 1990: Magyar népi játékok. In: Dömötör T. (főszerk.): Magyar néprajz VI. Népzene, néptánc, népi játék. Budapest, 1990, 531–648.
- LENGYEL F.* 1982: Gyűjtögetésből származó nyersanyagok a táplálkozásban, Sály. Miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi adattár. Lsz. 4573. Kézirat.
- N. BARTHA K.* 1937: Játék. A magyarság néprajza. IV. A magyarság szellemi néprajza. Budapest, 1937, 453–498.
- NAGY ABONYI Á.* 1996: A népi gyermekjátékszerek Zentán és környékén. Létünk 26 (1996) 102–121.

- NAGY J. T. 1995: A gyermekek természetismeretének alakulása egy Duna menti faluban. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 50 (1995) 293–301.
- NAGY M.–VIDÁK I. 1980: Játékok vízparti növényekből. Budapest, 1980, 135.
- NAGY R. 1942: Adatok a baranyamegyei Nagyváty növényekkel kapcsolatos szokásaihoz és néphagyományaihoz. Magyar Néprajz 4 (1942) 268–308.
- NIEDERMÜLLER P. 1990: Tárgykészítő játékok. In: Dömötör T. (szerk.): Magyar néprajz. VI. Népzene, Néptánc, Népi játékok. Budapest, 1990, 547–560.
- PALÁDI-KOVÁCS A. 1977: Bakszekér. In: Ortutay Gy. (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon 1: 194–195.
- PAPP N. 2013: Etnobotanikai kutatások Erdélyben az 1960-as évektől napjainkig. In: Barna G.–Kótyuk E.–Kerekes I.: A test és a lélek Orvosai - Grynaeus Tamás emlékkönyv. Szeged, 2013, 32–54.
- PÉCSINÉ ÁCS S. 1978: Népi gyermekjátékok Kalocsa környékén. Kalocsa, 1978, 123.
- PINKE GY.–KAPCSÁNDI V.–CZÜCZ B. 2023: Iconic Arable Weeds: The Significance of Corn Poppy (*Papaver rhoeas*), Cornflower (*Centaurea cyanus*), and Field Larkspur (*Delphinium consolida*) in Hungarian Ethnobotanical and Cultural Heritage Plants (2023) 12(1) 84. <https://doi.org/10.3390/plants12010084>
- SÁNDOR M.- né 1962: Kórójátékok Berettyóújfaluban. Ethnographia LXXIII (1962) 90–102.
- SIMON – HEGEDŰS F. – SIMON K. 2016: Népi gyermekjátékok Sárrétudvariból. A Bocskai István Múzeum Évkönyve 3 (2016) 69–86.
- SVANBERG I.–SÖUKAND, R.–LUCZAJ, L.–KALLE, R.–ZYRYANOVA, O.–DÉNES A.–PAPP, N.–NEDELCHEVA, A.–ŠEŠKAUSKAITĖ, D.–KOŁODZIEJSKA-DEGÓRSKA D.–KOŁOSOVA, V. 2012: Uses of tree saps in northern and eastern parts of Europe. Acta Societatis Botanicorum Poloniae 81 (4) (2012) 343–357. DOI: 10.5586/asbp.2012.036
- SZABÓ L. 1995: A gyermek és a természeti környezet. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok közleményei 50 (1995) 283–292.
- TAKÁCS D. 1941–44: Gyűjtögetés, csikászat, húsvéti szokások, állattartás, Makranc. Néprajzi Múzeum Archivum, Lsz. 1639. Kézirat.
- VAJKAI A. 1987: Egy bakonyi falu folklórja, Budapest, 1987, 328.
- ZOMBORKA M. 1987: Gyermekjátékok. In: Bellon, T., Szabó, L., (szerk.): Szolnok Megye Népművészete, Budapest, 1987, 201–218.